

УДК 811.161.2'374.2

## АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ МЕТАФОР У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

**Тетяна ЛИСИЧЕНКО**

*Харківський національний педагогічний  
університет імені Григорія Сковороди,  
кафедра української мови,  
вул. Блюхера, 2, ауд. 211, 61168, Харків, Україна,  
тел. +380 (57) 680236*

Подано аналіз провідного тропу поетичного дискурсу М. Рильського – метафори – з огляду на її асоціативну природу, а також асоціативно-семантичну типологію метафор поетичного макротексту письменника з урахуванням різних типів класифікацій асоціацій як першооснови породження внутрішнього лексикону людини.

*Ключові слова:* асоціація, асоціативне мислення, значення слова, метафора, асоціативно-метафоричний зв'язок слів.

Одним із найголовніших художніх мовних засобів є метафора, в основі якої лежать різні типи асоціацій між предметами та явищами. Поезія розвивається від епітета до метафори. У процес метафоризації долучаються нові емоційні й інтелектуальні сфери. Ускладнюється взаємодія асоціацій. У разі вільного асоціативного мислення можуть відбуватися відкриття прихованого змісту, зближення віддаленого, миттєве злиття різнорідних речей, руйнування зовнішньої оболонки явища для виявлення його сутності, настроєвість, оригінальне використання традиційного образного досвіду. Для поезії ХХ ст., що увібрала в себе значний досвід образного пізнання, значущість й оригінальність метафоричного образу має суттєве значення. Прикладом цього є метафоричний світ поезії М. Рильського.

Дослідники визначають асоціацію як «зв'язок, що створюється за певних умов між двома чи більшою кількістю утворень (відчуттів, понять, уявлень, ідей і т. ін.)» [2, с. 330–331]. Дія цього зв'язку – актуалізація асоціації – полягає в тому, що поява одного члена асоціації регулярно викликає появу другого (інших).

Вивчення асоціації дало змогу по-новому підійти до способів зберігання знань, процесів породження та розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону та пам'яті людини. Поняття асоціації відоме ще з часів Арістотеля та Платона. Платон розглядав можливості пригадування образів за схожістю та суміжністю. Арістотеля вважають фундатором першої класифікації асоціацій за схожістю, часовою послідовністю та контрастом.

Хоч ідеї зв'язку уявлень розвивалися вже в античній філософії, термін «асоціація» увів у науковий обіг англійський філософом Дж. Локк лише у 1698 році на позначення випадкових, довільних об'єднань ідей і з того часу став основним поняттям асоціанізму.

Зокрема Р. Декарт, Б. Спіноза, Т. Гоббс кваліфікували це поняття у межах механістичного психологічного підходу як зв'язки, зчеплення відчуттів, образів свідомості, «типів думки».

Представник суб'єктивного ідеалізму Д. Юм пояснював асоціацію внутрішнім причинним зв'язком явищ свідомості, класифікуючи їх за схожістю, суміжністю та причиною.

Науково-лінгвістичне вивчення питань зв'язку мовних і психологічних явищ, зокрема питань про асоціативні зв'язки мовних явищ, пов'язане з іменем В. фон Гумбольдта. Характеризуючи природу асоціації як явища індивідуальної свідомості, цей дослідник зазначав: «Позначення окремих внутрішніх і зовнішніх предметів справляє більш глибокий вплив на чуттєве сприймання, фантазію, почуття і через взаємодію цих явищ – на характер взагалі, оскільки в цьому випадку сполучаються природа та людина, справді матеріальна речовина з духом» [5, с. 86].

Найявне буття предмета є одним із моментів, його проявів, що розвивається у взаємодії з невідомими ще іншими проявами. При асоціативному мисленні автор обирає і розкриває ті зв'язки, які є для нього цінними, у чому полягає аксіологічна вибірковість пізнання. В асоціації автора в предметі відкривається щось від його сутності. Чим виразніше відчувається ця сутність крізь асоціативне враження, тим повноціннішим є художній образ.

Отже, асоціація є одним із найважливіших процесів пізнання художньої творчості. Інтелектуальна репрезентація пізнавальних процесів мислення пов'язана з іменем О. Потебні, який ґрунтовно представив теорію внутрішньої форми слова і психічних асоціацій, що відображаються в значенні слова. В Україні ця проблематика перебувала та продовжує перебувати у різних дослідницьких контекстах у полі зору дослідників Д. Овсянико-Куликовського, Л. Булаховського, В. Русанівського, Т. Кияка, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, Т. Панько, Л. Пустовіт, О. Снітко, М. Кочергана, М. Плюща та ін. Вивчення питань кореляції мови та мислення, інтелектуального змісту мовних явищ прямо пов'язане з функціональним аспектом лінгвістичної проблематики, актуальність і предметність якого особливо підкреслюються, починаючи з 30-х років ХХ ст., про що свідчать праці мовознавців і психологів.

Скажімо, Ю. Апресян звернув увагу на той факт, що для слова загалом характерні деякі ознаки, що не становлять власне його значення, а створюють цілий пучок виражених словом семантичних асоціацій [1, с. 23].

Схожих міркувань дотримувався Л. Булаховський, який писав про асоціації, від яких залежать зрушення значень існуючих слів: «Треба раз у раз враховувати, що значення не залишаються весь час у тій самій сфері почуттів, а легко переносяться за подібністю між змістом почуттів з однієї до другої сфери (гострий зір, гострий слух...)» [3, с. 52].

В образному слові виникає смислова двоплановість, зумовлена асоціативним зв'язком двох явищ і двох значень. Часто складні за змістом і структурою образи реалізуються у значніших за обсягом контекстах, а тому збільшення кількості компонентів, пов'язаних із творенням і поглибленням метафор, ускладнює, робить багатограннішим увесь художній образ, принадність якого полягає в тому, що уява людини «тільки злегка спрямовується асоціативними шляхами вправним добором слів з їх більш або менш віддаленими асоціаціями» [15, с. 42].

На асоціативність як першооснову мовного образу вказувала З. Франко, зазначаючи, що образ виникає там, де асоціативне мислення розширюється завдяки експресивним елементам, що виникають не тільки логічним шляхом, але й інтуїтивно [12]. Дослідниця також зазначає, що метафора, як і порівняння, є «результатом

натуральної інтуїтивно-відчуттєвої реакції на описувані, часто ретроспективно відтворені в уяві події та плодом картинно-образного осмислювання поетом фактів і явищ» [11, с. 93].

Цікаву думку висловив Ф. де Соссюр, звівши стан мови до теорії синтагм і теорії асоціацій, інтуїтивно передбачивши головні механізми синтаксичного поєднання слів – пропозиційний та асоціативно-метафоричний. У дослідженнях вербальних асоціацій виокремлюються два підходи: лексикоцентричний та текстоцентричний. Перший спрямований на аналіз асоціативного поля лексичних одиниць, семантичної близькості між словами, дослідження вербальної мережі внутрішнього лексикону, пам'яті тощо. Другим підходом передбачена характеристика асоціативних стратегій побудови текстів, асоціативного поля ключових слів у тексті, асоціативних процесів, пов'язаних із породженням мовлення і т. ін.

У процесі дослідження асоціативної природи метафор у текстах М. Рильського ми певною мірою використовуємо обидва підходи до тлумачення асоціативних зв'язків у поетичному мовленні письменника.

Дослідники вважають, що в основі метафори лежить лінгво-креативна асоціація, яка полягає в тому, що має двосторонню спрямованість – на доквілля і на наявні ресурси мови [13, с. 7]. Зокрема, В. Чабаненко зазначає, що «звичайне порівняння часто не задовольняє мовця (автора) – і він вдається до метафори. Кожна метафора як експресивний мовний засіб є складним породженням, опертим на асоціацію за аналогією та на різного роду конотативні відтінки значення. Творення метафор – це власне художньо-естетичний процес не тільки пошуку образності, а й спільності реальних предметів та явищ» [13, с. 12].

Говорячи про метафори, А. Реформатський поділяв їх із перенесенням смислів за функцією, стверджуючи, що метафоричне перенесення ґрунтується на схожості матеріальної характеристики, тобто на сукупності схожостей, що сприймаються безпосередньо органами чуття [7, с. 79]. На це вказував ще Ф. Буслаєв, стверджуючи, що метафора «переносить слово з одного значення до іншого за якістю на підставі того, що різні предмети можуть справляти на нас своїми якостями та діями однакове враження» [4, с. 29]. У разі функціонального ж перенесення спільність полягає не у суто матеріальній схожості: речі поєднуються за спільністю функцій.

Із погляду художньо-естетичного розглядає асоціації С. Єрмоленко, яка, характеризуючи роль асоціації в художньому тексті, пише, що асоціація є основою конкретно-чуттєвого сприймання художнього тексту та засобом створення художньо-образного значення образного слова [6, с. 29]. За допомогою (чи внаслідок) існування асоціацій виявляються складніші за лексичне значення слова семантичні утворення, які називаються образним значенням, що відрізняється від звичайного існування у ньому не тільки предметно-логічного компонента, а й емотивного та експресивно-оцінного.

Для дослідження типів асоціацій у поезії М. Рильського необхідно розглянути питання про існуючі класифікації. Наприклад, у тексті: *...і празима біда ... На шибі мертво висріблить лілею* [8, с. 80] метафора *біда зима* ґрунтується на асоціації за подібністю кольору, *висріблить лілею і лілею мертво* – за станом.

У рядках: *П'янійте, м'язи, у труді, / Палайте, розуми, в науках* метафори асоціюються за подібністю стану. У тексті *Лорд поважний коректний / Из моноклем*

*гордовитим* [8, с. 37] метафоричний епітет *гордовитий* при назві предмета *монокль* асоціативно пов'язується з попередніми характеризуючими лорда ознаками. На часовій суміжності та подібності засновані метафоричні характеристики травня та листопада в тексті: *У жовтий – травень юний, / І жовтень лиш тоді, як спіє листопад* [8, с. 20], але ці рядки, у своєю чергою, мають метафоричне значення – різні пори життя людини.

Аналізуючи поетичний дискурс М. Рильського з погляду асоціацій, що виражаються в його метафразах, ми можемо виділити два типи асоціацій: зв'язок між органами чуття і явищами, що порівнюються, і зв'язки більш високого, інтелектуального рівня, за яких унаслідок логічного осмислення явищ відбувається зближення явищ, певною мірою віддалених у часі та просторі, а також асоціації узагальнюючі. У поданій у попередніх рядках послідовності й розглянуто функціонування різного роду метафор у поезії М. Рильського.

Найбільш узагальненою з них є класифікація за часовою та просторовою суміжністю. Однією з ознак інтровертності, яка характерна для поезії М. Рильського, є виділення на малюнку чи в явищі насамперед крупних блоків. Цим пояснюється у поезії М. Рильського вживання широких полів просторових і часових асоціацій, як, наприклад, у поезії «Напутне» (1961): *За несходжений Крим, за незвіданий світ / Вам, поете, подяка й привіт! / Хай Вам доля присудить пройти сто доріг... / Хай узгір'я в тумані ростуть голубім... / Лебединих озер розкривається даль... / Ой широкий цей світ – неосяжні світи! / На Чукотці десь Ваші брати. / В мене друзі в Провансі гарячим живуть... / Вже для мене тяжкі подорожні сакви, / Та за мене мандруєте Ви / По камінних дорогах, по сизих степах* [8, с. 354].

Назви просторових об'єктів, статичних і часто абстрактних за своєю сутністю, у сполученні з метафорично вжитими дієсловами набувають динамічності й наче розширюють свої межі. Разом із тим, тут спостерігаються широкі асоціації й ремінісценції з українською фразеологією й афористикою.

*Просторові асоціації* при метафоризації, що охоплюють у свідомості М. Рильського обсяг від рідної Романівки до всього земного простору, виражаються у власних назвах:

– у назвах міст: *Києве мій зтолитий, / Ірпінська тихо смолиста / І розжева моя Романівка!* [8, с. 409]; *Щоб хвилі Влтави і Морави / Вітали Київ і Москва!* [8, с. 196]; *Віддавна Київ ясній Празі / Уклони дружні посла* [8, с. 194]; *Тут люди слали трудові / Привіти Мінську лісовому / І зоревінчаній Москві* [8, с. 195]; *Щоб на древню Прагу золотую, / На Кремлівську гордую твердиню, / На мовчання Вавеля суре, / На задуму Мінська лісового / Волі вітер віяв-повівав* [8, с. 168];

– у назвах країн: *Цвіте Казахстан, Закавказзя і Дін, / Росія цвіте і Вкраїна* [8, с. 130]; *Вони [розбишаки], що Францію веселу / В жалобу чорну одягли, / Вони, що чеські білі села / У пуга куті повили* [8, с. 155];

– семантика простору може передаватися як на основі асоціацій, переданих географічними назвами, так і з уживанням інших власних імен, наприклад, прізвищ діячів культури, належних до різних сфер, культур, держав: *Шуми, Славутичу-ріко, / Ростить, дерева юні, гінко, / Клониться вітами до ніг / Великим людям і народам, / Що в нас із ними сильний подум, / Що ми з усіх земних доріг / Їх раді стріти й привітати: / Вольтер, і Гете, і Ньютон, / І Пушкін радісно-крилатий* [8, с. 141].

Знаходимо в поетичному дискурсі М. Рильського асоціації за просторовою орієнтацією, що виражаються без уживання географічних й інших власних назв. У цьому аспекті виділяємо такі групи:

– вживання іменника *світ* (*світи*): *О, хто ж казав, що скрізь іділія, / Троянди без тернів? / Та велетенські бачу цілі я / На обрїях світів* [8, с. 114]; *Що на світ весь, на цілі світи, за світи / З-під колїс розтиналось прокляття* [8, с. 411];

– вживання прикметників *іниий, чужий, новий*: *Є іниий край, є іниї трави, / Є іниий цвіт. / Одасть він їм свій кучерявий / Ясний привіт. / І іниа дівчина докине / Йому розмай, / Коли прилинуть бригантини / У новий край* [8, с. 45]; *Чужї перетинаючи мости, / Милуючися пишними містами* [8, с. 191];

– опис реалій, характерних для іншого краю: *Зими тропїчної тепло, / І пальми, і мани, / Гранїт, пісок, бетон і скло, / Христос і тїнь сутани, / І дрантя вбожества страшне, / Терпким пропахле потом, / І красномовство мовчазне / При кавї за тальдотом* («Ріо-де-Жанейро») [8, с. 282–283]; *Як дика грушка серед жита / Біля українського села, / Маленька пальма сумовита / Над полем крону піднесла* [8, с. 290].

Часові асоціації в поезії М. Рильського охоплюють значний період від античності, через середньовіччя й до сучасності, що говорить про глибину мислення й осягання світу та себе у світі поетом. Наприклад, темпоральні асоціації у макротексті поезії М. Рильського передані за допомогою:

– використання власних імен персоналій різних часів, епох: *Нїби на гравюрі Хокусаї, / Ліс грабовий золотом цвіте, / Щоголівське небо нависа / Над землею – «синє, та не те»* [8, с. 300]; *Для нового Прометея / Твій огонь не згас у млі!* [8, с. 86]; *Знак терезів – доби нової знак. / Як розгорталися всесвітні шалї!* [8, с. 97]; *На гранї двох епох Петрарка й Дант колись / Прорвали мертвий круг досяглої латинї, / І мови рїдної потоки полились / В даль італїйської долини* [8, с. 149–150];

– уживання лексем із семантикою часу, епохи: *Епоху, де б душей відпочить, / З нас кожен має право вибирати, / Найдемо тут до вибору багато / Народів, царств, богів, людей, столїть* [8, с. 59]; *Із темних брил життя ти силою напруг / Витїсуєш Нове – і синїй виднокруг / Обїями розкрива скорителеві неба* [8, с. 85]; *Ти стоїш передо мною / В темних образах і світлїх, / Україно, Україно, / Молодая у віках: / То скривавлена вїною, / У комет зловісних мїтлах, / То розквітла солов'їно / І розкрилена, мов птах* [8, с. 174]; *Це ж для людства – навіть це не вчора! / Півстолїття – це ж хвилина, мить! / Перебїг слїпучий метеора, / Що не встиг упасти і згорїть!* [8, с. 298].

Інша класифікація явищ ґрунтується на відмінності змісту психїчних утворень, між якими встановлюється зв'язок, та змісту тієї асоціації, яка при цьому розрізняє асоціації за суміжністю, за подібністю, за контрастом. Під цю основу потрапляють узагальнюючі асоціації, виокремлені психологом П. Шеварьовим.

Отже, окремим типом асоціацій вважається узагальнююча асоціація. Асоціації можуть виражати емоційне зближення двох явищ. Наприклад:

– дівчина – калина, сестра, врода та ін.: *Вїнок безсмертя сплїтайте, сестри!* [8, с. 143]; *Дві сестриці, бистрокрилї птиці* [8, с. 38]; *свобода-дівчина* [8, с. 83]; *Ясна вода, молодая врода* [8, с. 37]; *О ріки, ви сестри мої!* (С. 400);

– парубок – козак, брат, трубадур та ін.: *Привіт, молодї трубадури* [8, с. 24]; *Благословенні ви, брати* [8, с. 163];

– земля – мати: *Мати земле* [8, с. 40]; *Гей ти, земле, хліборобська мати* [8, с. 35]; *Пурпуром кривавим напоївши / Матір-землю* [8, с. 267–268].

У поезіях М. Рильського спостерігаються різного типу асоціативні зв'язки та різного типу їх взаємодія. Через те в його поетичних творах ми виділяємо: сполучення кількох метафор, заснованих на одній чи на різних асоціаціях; сполучення метафори й метафоричного епітета, що можуть зближуватися за одним чи за різними типами зв'язку; сполучення метафори й порівняння, у яких можуть бути однотипні й різнотипні асоціації.

1. Сполучення кількох метафор, заснованих на одній чи на різних асоціаціях:

*Не багрянницею, не злотом – / Живою кров'ю він кипить* [8, с. 101] (кольористика);

*О тиха пристане робочого стола, / Де ще на якорях дримають вірні рими, / Де мислі щоглами підносяться стрункими, / Струмують образи, як понадводна мла! / Уже рука моя вітрила нап'яла, / А ще не знає ум, куди його нестиме / Повітря свіжого дихання незбориме, / Як повів мужнього орлиного крила* (асоціація за подібністю творчості й моря та корабля) [8, с. 115];

*В голубому осені розливі, / У багрянному кружлянні світа / Навіть люди запізнило сиві – / Запальні, завязіт жовтенята* [8, с. 119] (кольористика);

*Гримить Дніпро, шумить Сула, / Озвались голосом Карпати, / І клич подільського села / В Путивлі сивому чувати* [8, с. 165] (аудіальні асоціації);

*Він рицар був високої мети, / Він ворог був лукавства і облуди* [8, с. 197] (метафори, засновані на одній асоціації, утворені використанням антонімів, що характеризують один аспект явища – характеристику людини – з протилежних сторін);

*Його ході розмашисто-широкій / І розмах слів його відповідав <...> / Високому відповідали зросту / Високого напруження діла* [8, с. 219] – метафори, засновані на відмінних асоціаціях (розмах і розмір, зріст), проте побудовані за однаковою схемою: просте словосполучення (*розмашисто-широка хода; високий зріст*) + дієслово *відповідати* + метафоричне словосполучення (*розмах слів; діла високого напруження*);

*У вінку / З густого, вищерть налитого колосся / На шлях широкий вийшла юна праця / І пісню простори веселить* [8, с. 227] – метафори, побудовані на однотипних асоціаціях – різностороння характеристика дівчини (зовнішнє враження – *у вінку*; темпоральна характеристика, вік – *юна*; діяльнісна характеристика – *веселить пісню*).

2. Сполучення метафори й метафоричного епітета, що можуть асоціюватися за одним чи за різними типами зв'язку:

а.) Асоціація за одним типом зв'язку: *Піднявши голову гадючу, / Де злови випечено знак, / На землю світлу і могучу / Повзе ватага розбишак* [8, с. 155]; *Де лине люд ширококрилий / Із висоти на висоту* [8, с. 155]; *Твої слова, не вміті потом / Непогомовного труда* [8, с. 221]; *Яка глибінь, який безмежний шир, / Як розкрилися народні сили* [8, с. 233].

б.) Асоціація за різними типами зв'язку: *Цвіте й гуде земля, і серце повне вищерть, / І пориви в ньому – як живоносні рани* [8, с. 84]; *На грані двох епох Петрарка й Дант колись / Прорвали мертвий круг застиглої латині* [8, с. 149]; *Пливе, як сонце, колісниця / Непереможного життя* [8, с. 276].

3. Сполучення метафори й порівняння, у яких можуть бути однотипні й різнотипні асоціації. Порівняння подано за відмінною ознакою, чим збагачується зміст цього образу:

*Його рядки, немов бичі свистючі, / Пекли й разили, щоб навік збороть* [8, с. 219];

*Як гордий соняшник, самого сонця син, / Лише до нього вид обертає квітучий, /*

Так ти, обернений до майбуття годин, / Ніде й ні перед ким не гнеш своїх колін / І знаси: вічний ти, а все скороминує [8, с. 85];

*Пиєниця* лється у степу / **Хвилястим золотом гарячим** [8, с. 139];

Ти перед нами стоїш, **як світоч**, / Ти перед нами горши і світиш, / Ти перед нами, ти серед нас, / Бо допалав ти, але не згас [8, с. 143];

Крізь темряву віків, **як світоч негасимий**, / Жадобу вольності ти гордо пронесла (Вірменії) [8, с. 234];

*Шалійте!* Землю рвіть отруйними зубами! / Сичіть **гадюками** і вийте, **як вовки** [8, с. 159];

Багато з них, **немов стебло трави**, / Ворожа сила в полі підкосила [8, с. 181];

Нехай не виє самотина, / **Як чорний пес за воротьми** [8, с. 230];

Крізь темряву віків, **як світоч негасимий**, / Жадобу вольності ти гордо пронесла (Вірменії) [8, с. 234].

У поетичному тексті М. Рильського метафори характеризуються за всіма названими вище ознаками, однак у простих метафорах переважають асоціації простіших типів.

У простих метафорах значне місце посідають метафори, засновані на тому типі асоціацій, який античні філософи визначали як приписування ознак живого неживому (Платон, Арістотель).

Для розуміння визначення сутності асоціації «живе–неживе» чи навпаки принциповим є розуміння «живого», оскільки світ живої природи складний та охоплює не тільки назви тварин, людей, а й численні явища рослинного світу та їхні назви: трави, кущі, дерева, квіти, плоди. У М. Рильського вживаються, наприклад, такі метафори: **В'ється перед нами / Шлях, немов змія** [8, с. 27]; **Пролісків перших блакитні отари** [8, с. 7]; **Як тремтить на сонці гілка золота** [8, с. 8]; **Я дивлюся в вічі – і скорботи / Листя опада на дно душі** [8, с. 21]; **Щастя ходить... / І в знемозі клонить комиші** [8, с. 21]; **Як трепет щастя навесні** [8, с. 397].

Отже, у поезії М. Рильського функціонують назви майже всіх названих явищ, однак перевага надається персоніфікації.

Персоніфікація у М. Рильського особливо часто пов'язана з перенесенням назв, що передають стан людини (почуття, психічний та фізичний стан) на явища неживої природи або рослинного світу: **Як втому наболілих ніг, / Що після довгого вигнання / На отчий клоняться поріг** [8, с. 397]; **І світ, як умите дитя, / Сміється на матернім лоні** [8, с. 399]; **Вода, що з землі виника / І дише спокоєм студеним** [8, с. 399]; **Гойдає вогку черемшину / Весни всевладної рука, / І серце пісню солов'їну / На поєдинок виклика** [8, с. 401]; **О мила, біла, сніжнокрила [зима], / Ти прилетіла, прибула, / І руки навстіж розкрилила, / І шовк одкинула з чола** [8, с. 401]; **Мова південна встає, / Протягаючи руки дівочі, / Розкриваючи очі** [8, с. 25]; **Нахаба-вітер / Із-під хустинки вибив пасма кіс** [8, с. 57]; **Заснули води і човни на водах** [8, с. 71]; **Щоб сміялась їм / Молода печаль** [8, с. 74]; **О рідна пісне, знову ти прийшла / До матері й до батька – до народу** [8, с. 271].

Яскраво виражена персоніфікація як різновид метафоризації у М. Рильського в поезії «Косовиця» (1925). Персоніфікацію знаходимо, зокрема, у зачинах таких трьох строф: **Гей ти, земле, хліборобська мати, / Обперезана річками голубими, / У зеленому високому очінку, / У мережаній китайчастій запасці, / В плахті, критій квітами**

ясними (зовнішній вигляд); *Гей ти, вітре, парубче співочий, / Парубче співочий та веселий* (вік, гендер); *Гей ти, сонце, мудрий господарю, / Ти, небесний золотий шахварю* (рід діяльності); *Гей ви, хмари, турки-яничари, / Ви не йдуть ордою на облогу, / Не лякайте косарів у лузі, – / Ви ідуть на море, поза гори, / Дожидайте слушного часу* [8, с. 35–36].

Класифікуючи асоціації за подібністю, виділяємо у поетичному дискурсі М. Рильського візуальні, аудіальні (звукові, слухові), тактильні, одоративні (нюхові), смакові асоціації, а також комбінування в одному контексті метафоричних перенесень, що побудовані на асоціаціях за різними ознаками.

Візуальні асоціації в поетичному дискурсі М. Рильського, вжиті при творенні метафор, можуть бути поділені за такими групами:

– асоціації, передані через використання порівняння: *Очі сяли, як свічки гарячі* [8, с. 51]; *І хмарки плямами розбризканої туші / Стають на обрії, подібному до скла* [8, с. 64]; *Воно [ім'я] / Небес широке полотно / Відслонює, немов запону* [8, с. 126]; *Мов кораблі, комбайни пропливають / По морю неозорному пише* [8, с. 227];

– асоціації, передані перенесенням характеристик процесу малювання, кольору, зовнішнього враження: *І ніч повільним помахом руки / Широкі тіні чорним пише вуглем* [8, с. 65]; *Вода й повітря, блискавка і грім, / Земна кора і поклади підземні – / Все стане побудованням струнким, / Що, ніби меч, проріже хмари темні* [8, с. 83]; *Рубіни уманських пожегарів / Поклали відзнак на чоло* [8, с. 101]; *І на нічних будинках віти – / Узор примхливої руки* [8, с. 124]; *Сіяє творчість, гордість, молодість / На світлім перехресті поколінь!* [8, с. 128]; *Лице, де осінь тінню налягла, / Одбилося в безмовному затоні* [8, с. 188].

Аудіальні, або звукові, асоціації у макротексті поезій М. Рильського можуть бути виражені за допомогою:

– звуків явищ природи: *Вже ж виглядає з-за твого плеча / Нове життя, – і голос солов'їний / Кризь грім і грюкіт котиться і лине* [8, с. 73]; *Таке настирливе безсоння / І невідступний слів прибий, / Мов стукався об підвіконня / І в шиби – птиць гарячий рій* [8, с. 135]; *Тече непереборним шумом / Тепла і праці благодать* [8, с. 185]; *І гомін вулиць многооких, / Як плеск немовчної води* [8, с. 263];

– якісних звукових характеристик, що виражають особливості звучання: *Залізні кроки / Гудуть по сходах, землю потрясають* [8, с. 44]; *Змагатися <...> / За плескіт весел вздовж Дніпра-ріки, / За мрійний Київ, за блакитний Канів, / За передзвін незаних океанів* [8, с. 171]; *Шумлять світи зеленим шумом / І жайворонками дзвенять* [8, с. 185]; *І скорбна тиша строгого чола* [8, с. 188]; *людська душа тисячозвука* [8, с. 357]; *Світла кімнато моя / З голосними, як дзвони, книгами* [8, с. 409–410];

– персоніфікації: *Прислухайтесь, як океан співає – / Народ говорить* [8, с. 258].

Смакові асоціації в поезії М. Рильського виражаються переважно через перенесення на основі назв напоїв, рідини:

*Яке це щастя – в radoцax земних / Трудів і днів спивати кубок повний!* [8, с. 70]; *Мов підкріплює вино, / По жилих міста летиться праця* [8, с. 202]; *Чому з берізкою ми дівчину рівняєм, / Нам наймилішу? Чом гіркий їх дух, / Що легко розливається в повітрі, / Сп'яняє нас, як радості вино, / З вином печалі змішане? Чому / Якраз ця суміш найдорожча нам..* [8, с. 235].



Певне місце посідають у текстах М. Рильського метафори, утворені завдяки *тактильним асоціаціям*, а саме:

– асоціації на основі тактильних відчуттів: *Учися чистоти і простоти / І, стоптуючи килим золотий, / Забудь про вежі темної гордині* [8, с. 42]; *Грім, ухоплений рукою, / Світить далі голубій* [8, с. 85]; *Страшний був час: тебе удави-змій / Хотіли в хижих кільцях задавить* [8, с. 201]; *Як тепло люди метушаться!* [8, с. 202]; *Його рядки, немлов бичі свистючі, / Пекли й разили, щоб навік збороть* [8, с. 219];

– асоціації на основі температурних характеристик: *Знай, що в світі найтяжче – це серце носити студене!* [8, с. 180]; *Та гріло серце батькові не раз / Людське, хай і незграбне, співчуття* [8, с. 209].

Знаходимо у поетичних текстах М. Рильського метафори на підставі *одоративних асоціацій*: *Мандрівка пахне, аж серце п'яне!* [8, с. 172]; *Все тоне у безумній черемшині, / Все пахне молодістю і життям* [8, с. 250]; *Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, / Що, oprіч назви осінь, немає імені їй* [8, с. 254].

Часто М. Рильський при творенні поетичної метафори використовує комбінування різних типів асоціацій. Наприклад:

*Ті рядками написані крики одважних, / Ті слова, де відбилися плескоти моря, / Стогін, мука, агонія, творчість, / Смерті кров і кров породіллі!* [8, с. 107] – візуальні + аудіальні асоціації;

*Сонце сховається в морі, троянди запахнуть п'яніше, / Руки шукатимуть рук, уст пожадливі уста* [8, с. 17] – одоративні + тактильні асоціації;

*Суворих слів, холодних і шорстких, / Перебираю низку, ніби чотки, / І одкидаю твердо з-поміж них / Усе легке, все ніжне і солодке* [8, с. 62] – аудіальні + тактильні асоціації;

*Пахучий пил невпинно осіда, / Фарбує все у матові півтони, / І голоси людські – як відгомони / Того, про що розказує вода* [8, с. 69] – одоративні + візуальні + аудіальні асоціації;

*Як соковито й повно / Гуде і стелеться понад землею / Ясного полудня віолончель!* [8, с. 71] – смакові + аудіальні + візуальні асоціації;

*Тільки з сонця дай на луки, — / Оживе і фарба, й звук, / І земля простягне руки / До робочих темних рук* [8, с. 94] – візуальні + аудіальні + візуальні асоціації;

*Прокотився грім з розгоном, / Грають блискавок шаблі* [8, с. 243] – аудіальні + візуальні асоціації;

*Ми працю любимо, що в творчість перейшла, / І музику палку, що ніжно серце тисне* [8, с. 247] – аудіальні + тактильні асоціації;

*Яблук рум'янець і пахоці трав / Осені сипле бобровий рукав* [8, с. 264] – візуальні + одоративні асоціації;

*І невидимі в пуцах солов'ї / Жагу солодку в звуки виливають* [8, с. 250] – смакові + аудіальні + візуальні асоціації;

*І подвиг сторожа на маяку / Достойн пісні, пензля і граніту* [8, с. 293] – аудіальні + візуальні + тактильні асоціації;

*Від листків падучих ніжний шерех / Заплітається в ранковий дим* [8, с. 300] – аудіальні + візуальні асоціації;

*І лється електричний струм, / <...>Розгойдуючи твердий шум* [8, с. 138] – тактильні + аудіальні асоціації;

*І спраглий погляд наш у чистих барвах тоне* [8, с. 252] – смакові + візуальні асоціації.

Метафори такого типу в сучасному мовознавстві називаються синестезичними, інші дослідники визначають їх як лінгвософські і потребують окремого аналізу.

Дослідження асоціативних зв'язків у метафоричному світі М. Рильського виявляє, що в його макротексті виявляються всі типи асоціативних зв'язків як у метафорах простих, так і в ускладнених та складних. У простих метафорах спостерігаються асоціації, пов'язані з різними органами чуттєвого сприймання – візуальні (зорові), аудіальні (звукові), одоративні, тактильні – у різних їхніх проявах. Співвідношення цих асоціацій у тексті М. Рильського відповідає оцінкам ролі різних органів чуття в життєдіяльності людини, зокрема в пізнавальній діяльності: найбільша кількість асоціацій візуальних й аудіальних.

У складних метафорах проявляється інтелектуалізм поета й асоціації мають складніший характер: у них виявляються просторові й часові асоціації.

Такий широкий спектр асоціацій зумовлює й багатство метафор у текстах поета, які потребують дальшого вивчення в різних аспектах.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Апресян Ю. Д.* Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики / Ю. Д. Апресян. – Изд. АН СССР. Серия литературы и языка, 1969. – Т. 28. – № 1.
2. Большая советская энциклопедия. – Изд. 3. – М. : Издательство «Советская энциклопедия», 1970. – Т. 2.
3. *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Держ. учбово-пед. вид-во «Радянська школа». – 1955.
4. *Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М., 1959.
5. *Гумбольдт В. фон.* О различиях в строении человеческих языков и их влияние на духовное развитие человеческого рода / Вильгельм фон Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков. – М., 1956.
6. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності : стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999.
7. *Реформатский А. А.* Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967.
8. *Рильський М. Т.* Вибране (Лірика і поема) / М. Т. Рильський. – К., 1967.
9. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006.
10. *Ульман С.* Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вип. 5. – С. 250–299.
11. *Франко З. Т.* Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання / З. Т. Франко // Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 76–98.
12. *Франко З. Т.* Мова про мову / З. Т. Франко. – К. : Вища школа, 1978.
13. *Чабаненко В. А.* Вибрані праці з мовознавства / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : «Дніпровський металург», 2007.

14. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : Монографія / Л. І. Шевченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.
15. Щерба Л. В. Опыты лингвистического толкования стихотворения. I. «Воспоминание» Пушкина / Л. В. Щерба; [Избранные работы по русскому языку]. – М., 1957.

*Стаття надійшла до редколегії 11.05.2010*

*Принята до друку 19.05.2010*

## **METAPHOR ASSOCIATIVE AND SEMANTIC TYPOLOGY IN MAKSYM RYLSKUY POETIC TEXT**

**Tetyana LYSYCHENKO**

*Grygoriy Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,  
Ukrainian language sub-faculty,  
2, Blucher Str., r. 211, 61168, Kharkiv, Ukraine,  
tel. +380 (57) 680236*

Analysis of one of the main tropes of Maksym Rylskyi poetic discourse – a metaphor – taking into consideration its associative extraction is presented in the article. Metaphors' associative and semantic typology in writer's poetic macro text taking into account different ways of associations' classification as primary source of human inner lexis formation is given.

*Key words:* association, associative thinking, word meaning, metaphor, associative and metaphoric word combining.

## **АСОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ МЕТАФОР В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ МАКСИМА РЫЛЬСКОГО**

**Татьяна ЛИСИЧЕНКО**

*Харьковский национальный педагогический университет  
имени Григория Сковороды, кафедра украинской литературы,  
ул. Блюхера, 2, ауд. 211, 61168 Харьков, Украина,  
тел. + 380 (057) 680236*

В статье представлен анализ основного тропа в поэтическом дискурсе М. Рыльского – метафоры – ввиду ее ассоциативной природы. Подана ассоциативно-семантическая типология метафор поэтического макротекста писателя с учетом разных типов классификаций ассоциаций как основы образования внутреннего лексикона человека.

*Ключевые слова:* ассоциация, ассоциативное мышление, значение слова, метафора, ассоциативно-метафорическое объединение слов.